

УДК 342.7

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗМІСТ ПРАВА НА ЖИТТЯ TO THE CONTENT OF THE RIGHT TO LIFE

Старко О.Л.,

кандидат юридичних наук,

*доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*

Статтю присвячено проблемі права людини на життя. Проаналізовано питання стосовно змістових елементів права на життя. Розглянуто проблему часових меж права на життя.

Ключові слова: життя, право людини на життя, розпорядження життям, евтаназія, початок права на життя.

Статья посвящена проблеме права человека на жизнь. Проанализирован вопрос содержательных элементов права на жизнь. Рассматривается проблема временных границ права на жизнь.

Ключевые слова: жизнь, право человека на жизнь, распоряжение жизнью, эвтаназия, начало права на жизнь.

The article deals with the right to life. The issue concerning of the meaningful elements of the right to life is analysed. The problem of time limits of the right to life is examined.

Key words: life, right to life, disposal of life, euthanasia, beginning of the right to life.

Проблема конституційного права людини на життя безсумнівно є актуальною. Як основне, фундаментальне право людини і громадянина, право на життя є першоосною всіх інших прав і свобод. Без нього неможлива реалізація будь-якого права. Саме тому воно підлягає особливому захисту з боку держави й суспільства.

Такі реалії сьогодення, як незахищеність прав людини і громадянина, демографічна криза, природні та техногенні катастрофи, зростання кількості злочинів проти життя особи, громадської безпеки та безпеки виробництва, а також розвиток трансплантології, реаніматології, репродуктивних технологій тощо, актуалізують наявну проблему та висувають потребу більш детального її дослідження.

Актуальні питання проблеми забезпечення права на життя досліджувались у науці конституційного, кримінального та цивільного права, а також у теорії держави і права. На сьогодні можна виділити праці О.В. Домбровської, О.А. Лукашевої, Н.М. Малєїної, Т.А. Павленко, О.Г. Рогової, З.В. Ромовської, Р.Д. Шарапова та ін. Проте, не зважаючи на значну кількість наукових робіт ця актуальна проблема вимагає подальших розробок, зокрема питань змістових елементів права на життя.

Мета нашої статті – проаналізувати окремі аспекти стосовно змісту права на життя та його часових меж.

Серед великої кількості проблем, пов'язаних із забезпеченням, охороною та захистом права на життя, є проблема змісту цього права. Саме зміст, тобто впорядкована сукупність елементів, їх внутрішня організація дають змогу розкрити сутність будь-якого права. Відомо, що право на життя суб'єктивне – це природна, невід'ємна від особи та гарантована нормами внутрішнього законодавства й міжнародно-правовими актами можливість захисту недоторканності життя. Загалом зміст будь-якого суб'єктивного права передбачає сукупність чотирьох елементів: права-поведінки, права-вимоги, права-користування і права-домагання [1, с. 100]. Стосовно права на життя, то право-поведінки полягає в діяльності людини, щоб гарантувати собі безпечне біологічне існування. Суть права-ви-

моги у тому, що людина може вимагати від зобов'язаних суб'єктів (держави, міжнародних організацій, суспільства, інших людей) забезпечити здійснення свого невід'ємного права. Наприклад, у разі замаху на вбивство потерпілий має право вимагати притягнення винного до відповідальності та відшкодування матеріальної і моральної шкоди [2, с. 177]. Право-користування – можливість людини вільно користуватися життям в умовах особистої безпеки. Право-домагання – змога звернутися до національних правоохоронних органів та міжнародних організацій для захисту свого невід'ємного права на життя.

У міжнародно-правових актах та Конституції України зміст права на життя зводиться до того, що воно належить кожній людині, охороняється законом, його ніхто не може бути свавільно позбавлений та кожен має право захищати своє життя та життя інших людей від протиправних посягань.

У юридичній літературі щодо змістових елементів права на життя можна виділити досить різні погляди. Поряд із такими елементами, як право на збереження життя, право вимагати від держави створення умов безпечного життя, право розпорядження життям вчені вирізняють і ті самостійні права, які розвивають це конституційне право та є гарантіями. Наприклад, право на охорону здоров'я та медичну допомогу чи право на особисту недоторканність, на свободу від катувань, право на сприятливе навколишнє середовище, достатній рівень життя [3, с. 4]. Проте ці права, які взаємопов'язані й мають єдину кінцеву мету – забезпечити право на життя, виступають гарантіями права на життя, не входячи до його структури.

У структурі права на життя проблемним із теоретичного і практичного погляду є питання про наявність чи відсутність правомочності розпорядження життям. Ряд учених до змісту права на життя відносить право розпорядження життям [4, с. 50; 5, с. 4; 6, с. 37].

Можливість розпорядження є невід'ємним елементом більшості суб'єктивних прав. Що ж до права на життя, то цей елемент, на нашу думку, через свою специфіку не може

становити його зміст. Право на життя має особливий характер реалізації: забезпечення фізичного існування як біологічної істоти, частини суспільства, суб'єкта правовідносин. Право розпорядження життям означає право на смерть, що суперечить конституційному положенню про те, що людина, її життя та здоров'я є найвищою соціальною цінністю, не лише для людини, а й для держави та суспільства.

Т.М. Фомиченко зазначає, що мета закріплення права на життя – забезпечити недоторканність життя. Оскільки будь-яке право – це можливість користуватися благом, то мова йде і про можливість людини розпоряджатися своїм життям, добровільно ставити його в небезпечні умови [5, с. 15]. Однак терміни “ропорядження” і “користування” не тотожні. Власне, користування життям як елемент цього права означає вільно користуватися життям в умовах особистої безпеки.

Сутність та особливості права на життя означають заборону на евтаназію у всіх її проявах (активну, пасивну). Заборона евтаназії не може розглядатися як порушення права на життя. Право на евтаназію, тобто право на смерть, суперечить праву на життя, бо воно невід'ємне. Людина не може відмовитися від права на життя, така відмова недопустима, а так зване “право на смерть” не може підлягати правовому регулюванню.

Евтаназія не може розглядатися і як медична процедура, бо суперечить клятві Гіпократата. Навіть при пасивній евтаназії, допустимість якої обґрунтовує частина науковців та громадськості, лікар здійснює бездіяльність, за наявності обов'язку – підтримувати життя. Вбивство – це умисне позбавлення життя іншої людини, відповідно й евтаназія є не що інше як позбавлення життя (вбивство). Воно відрізняється від інших видів умисних вбивств лише мотивом (співчуття, жаль) і метою (позбавлення невиліковно хворої людини від фізичних, психічних страждань). Однак всі інші ознаки складу злочину аналогічні, у тому числі й об'єкт – життя людини, яке визнано на конституційному рівні найвищою соціальною цінністю. Інша річ, коли виділити цей склад вбивства у привілейований, нарівні зі складами умисних вбивств, учинених за пом'якшуючих обставин (ст. 116, 117, 118 Кримінального кодексу України), враховуючи специфічні мотив та мету, як такі, що пом'якшують не лише покарання, а й кримінальну відповідальність.

Якщо припустити легалізацію евтаназії в Україні, тобто проголосити право на достойну смерть, то цей крок неодмінно активізує корупцію у відповідних сферах, незаконне взяття органів для трансплантації, усе це ускладнюватиметься проблемами у системі охорони здоров'я, низьким рівнем духовності та моралі в суспільстві.

Отже, розкриваючи зміст права на життя, потрібно враховувати, що воно є основним природним правом, без якого всі інші права втрачають сенс. Ця обставина обумовлює обов'язок держави забезпечувати збереження життя. До змістових елементів права на життя слід віднести право на збереження життя, право на недоторканність життя.

Із погляду теорії і практики, важливим є і питання часових меж права на життя. Існування людини в часі і просторі має біологічну й соціальну природу. Біологічна природа існування характеризується початком життя та його кінцем [2, с. 176], тобто його межами. Межі прав людини – це сукупність усіх явищ, які окреслюють його зміст та обсяг [7, с. 198]. Деякі науковці відносять цей аспект до змісту права на життя [6, с. 37]. Водночас, незважаючи на визнання фундаментального характеру цього суб'єктивного права, підкреслює О. Г. Рогова, визначення меж права на життя має важливе значення і як самостійна теоретико-правова проблема, і як чинник, що зумовлює розробку цілого комплексу проблем [7, с. 198].

Щодо визначення початкового моменту життя, який на відміну від кінцевого в законодавстві не визначений, у юридичній науці склалися різні підходи, які загалом можна розділити на три групи: момент зачаття, момент народження,

момент відокремлення тіла дитини від тіла матері.

Відповідь на це питання залежить від того, що ми розуміємо під поняттями “життя”, “право людини на життя”, “людина”. У конституціях багатьох країн йдеться саме про право людини (не плода, не ембріона) на життя. Оскільки мова йде про суб'єктивне право, то термін життя слід тлумачити, виходячи з потреб права, враховуючи його біосоціальну сутність. Якщо розглядати життя лише як біологічний процес, то воно починається з моменту зачаття, і йдеться тоді й про плід чи ембріон. Незважаючи на те, що зачата дитина, як пише М. Н. Малєїна, у майбутньому може стати суб'єктом права, навряд чи слід розглядати її як володаря правоздатності та інших суб'єктивних прав ще до народження. Суб'єктивні права можуть виникнути лише в суб'єкта, який реально існує [4, с. 51]. Г.Б. Романовський зазначає, що суб'єктом права може стати лише людина, яка народилася. Врахування у чинному законодавстві періоду утробного розвитку плода не є передумовою визнання правосуб'єктності людини з моменту зачаття. А створення ефективного механізму захисту прав ненародженої дитини не слід сприймати як конституційне закріплення виникнення правосуб'єктності з моменту зачаття [8, с. 26].

Якщо початком життя вважати момент зачаття, то слід враховувати наступне: такі терміни, як ембріон, плід не можуть бути використані у праві, вони матимуть лише медичне значення. Замість термінів ембріон, плід слід вживати термін “людина”, оскільки йдеться про право людини на життя; проблемним буде чітке визначення початку життя, тобто моменту зачаття, що є важливим у праві, особливо з кримінально-правового погляду; розширення часових меж права на життя означатиме повну заборону абортів, що призведе до їх криміналізації та зростання кількості дітовбивств; багато вчених пропонує здійснювати охорону людського життя з моменту зачаття і при цьому робити штучне переривання вагітності за медичними показниками. Як видається, це спричинить зростання кількості службових злочинів та злочинів у сфері медичного обслуговування.

Ці аргументи не дають змоги погодитися з тезою про те, що початковим моментом права людини на життя слід вважати момент зачаття. Однак створення ефективного механізму захисту ненародженої дитини є одним із обов'язків держави згідно з міжнародно-правовими актами та повинно належати до пріоритетних напрямів діяльності держави у сфері забезпечення прав і свобод.

Зауважимо також, що пов'язувати питання початку життя із поняттям життєздатності не слід, на чому зосереджує увагу М.Н. Малєїна. Законодавче встановлення початку життя, зазначає вона, дасть змогу відповісти на питання: на якій стадії свого розвитку людський ембріон чи плід стає життєздатним (може існувати поза організмом матері) і є суб'єктом права [4, 50]. Життєздатність і народження дитини живою не можуть бути пов'язані. Життєздатність – це здатність людини існувати поза організмом матері, кількісні критерії якої з розвитком медичної науки змінюються. До 1 січня 2007 р. В Україні життєздатним вважався плід віком 28 тижнів, на сьогодні цей термін зменшився до 22 тижнів. Проте, у медичній практиці трапляються випадки, коли нежиттєздатна дитина завдяки проведенню комплексу медичних заходів виживає. Отже, не можна погодитися з тим, що нежиттєздатна дитина, яка народилася живою, не володіє правом на життя. Життєздатність не слід викорисовувати як критерій для вирішення цього питання і особливо у сфері застосування закону про кримінальну відповідальність.

У юридичній науці, переважно в теорії кримінального права пропонують й інші критерії у визначенні початкового моменту життя людини. Проаналізуємо найбільш поширені з них:

- початок життя – це перший вдих людини. Таке переконання видається досить сумнівним, адже крім дихання

існують й інші ознаки життя. Так, згідно з п. 1.2 Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості, яка затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29 березня 2006 р. № 179 і набрала чинності з 1 січня 2007 р., до ознак життя крім дихання відносяться і такі, як серцебиття, пульсація судин пуповини, рухи скелетних м'язів. Окрім того, дихання, як підтверджує медична практика, – це та ознака, якої через випадкові обставини може і не бути;

- початковий момент життя визначається на підставі сучасних критеріїв живонародженості. За своєю сутністю ця позиція мало чим відрізняється від попередньої, оскільки початок життя фактично пов'язується з моментом повного відокремлення дитини від тіла матері. З кримінально-правового погляду, це надто пізній початок життя, оскільки об'єктивна можливість впливу на тіло дитини з'являється раніше – ще до моменту повного відокремлення дитини від тіла матері;

- початок людського існування пов'язується з появою сформованої маси мозкових клітин (появою головного мозку), які роблять плід життєздатним. Це відбувається ще в материнській утробі задовго до народження самої дитини [9, с. 75]. На нашу думку, цей критерій неприйнятний для визначення початку життя людини, оскільки медична наука, як зазначалося вище, не пов'язує можливість народження дитини живою з її життєздатністю;

- початком життя людини є початок фізіологічних пологів. У медицині фізіологічні пологи поділяють на три періоди: період розкриття шийки матки, період зганняння плода, послідовий період. Відповідно, під початком фізіологічних пологів, а отже й початком життя слід розуміти початок першого періоду – розкриття шийки матки. Однак у цей момент дитина перебуває в утробі матері, що не дає змоги погодитися з цією позицією;

- початком життя людини є момент появи будь-якої частини тіла дитини з утrobi матері. Таке твердження,

гадаємо, є більш прийнятним, ніж вищевведені. Цей момент, на відміну від початку першого періоду фізіологічних пологів, коли плід ще знаходиться у тілі матері, є очевидним підтвердженням появи нового життя. При цьому слід враховувати й кримінально-правовий аспект, зокрема появу об'єктивної можливості фізичного впливу на тіло дитини.

Отже, початковим моментом права людини на життя слід вважати момент народження, а саме момент появи дитини з утrobi матері. Такої конкретності встановлення точки відліку життя потребує, зокрема сфера застосування закону про кримінальну відповідальність.

Щодо кінцевого моменту життя, то в Україні він визначений законодавчо. Так, у ст. 15 Закону України "Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини" від 16 липня 1999 р. вказано, що людина вважається померлою з моменту встановлення смерті її мозку. Діагностичні критерії смерті мозку та процедура констатації моменту смерті людини визначені в "Інструкції щодо констатації смерті людини на підставі смерті мозку", яка затверджена наказом Міністерства охорони здоров'я України від 25 вересня 2000 р. № 226. У ній, зокрема, зазначено, що смерть мозку – повне та незворотне припинення всіх його функцій, які реєструються при серці, що працює, та примусовій вентиляції легенів. Смерть мозку прирівнюється до смерті людини. Отже, кінцевим моментом життя є настання незворотної смерті людини.

Підсумовуючи вищевикладене, слід вказати на необхідність визначення часових меж права людини на життя (початкового моменту) на законодавчому рівні, наприклад через прийняття галузевого закону або внесення змін до Кримінального кодексу України, а також подальших досліджень комплексу проблем права на життя, зокрема його змісту. Ці кроки сприятимуть посиленню правового захисту основного конституційного права людини – права на життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Матузов Н.И. Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права / Н.И. Матузов. – Саратов : Саратов. ун-т, 1972. – 292 с.
2. Колодій А.М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : підручник / А.М. Колодій, А.Ю. Олійник. – К. : Правова єдність, 2008. – 350 с.
3. Головистикова А.Н. Конституционно-правовая охрана жизни человека в Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / А.Н. Головистикова. – М., 2004. – 20 с.
4. Малейна М.Н. О праве на жизнь / М.Н. Малейна // Государство и право. – 1992. – № 2. – С. 50-59.
5. Фомиченко Т.М. Конституционно-правовые проблемы обеспечения в Российской Федерации права на жизнь в свете правовых стандартов Европы : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Т.М. Фомиченко. – М., 2004. – 20 с.
6. Домбровська О.В. Зміст конституційного права на життя людини та громадянина / О. Домбровська // Право України. – 2005. – № 5. – С. 37-41.
7. Рогова О.Г. Про час виникнення права людини на життя: загальнотеоретичний аналіз / О.Г. Рогова // Вісн. Академії правових наук України. – 2005. – № 4 (43). – С. 198-206.
8. Романовский Г.Б. Теоретические проблемы права человека на жизнь: конституционно-правовое исследование : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Г.Б. Романовский. – СПб., 2006. – 56 с.
9. Шарапов Р.Д. Начало уголовно-правовой охраны жизни человека: опыт юридического анализа / Р. Д. Шарапов // Уголовное право. – 2005. – № 1. – С. 75-77.